

Всесвітня історія

DOI: 10.31110/consensus/2023-01/119-131

УДК (UDC) 796.011 : 001.5 : 271.2-9 "01/07"

PROLEGOMENA ON THE HISTORY OF SCIENTIFIC THOUGHT IN PHYSICAL CULTURE OF THE LATE MIDDLE AGES

Serhii Lazorenko*

Mykola Chkhailo**

Stanislav Lazorenko***

Nataliia Skachedub****

Abstract

The educational subject «History of scientific thought in physical culture», according to the existing periodization in modern historical science, reveals in sufficient detail the general stages and aspects of the formation of a rational-reflective base (methodology) in physical culture from the point of view of the influence on it of political, economic, social and educational factors. In other words, the requirements for physical education were justified by the dominant religion, the level of economic and social development of society, national and cultural traditions, regional peculiarities of the life and daily life of a people or group of nations, of each individual historical period, in our case – the late Middle Ages. Along with the development of physical culture, scientific thought in this area was also formed, which, as a part of a global process, formed humanistic approaches of universal solidarity in the educational space, and at the same time generated an active expression of the civic position and the best minds of pedagogy on the eve of the Renaissance. During this period the pedagogical process was marked by vivid events: educational institutions of higher and secondary education were created, the pedagogy of leading specialists, although influenced by Christian dogma, already tended more towards experimental sciences, empirical knowledge was inferior to the results of research in applied disciplines. Thanks

---

* Doctor of pedagogical sciences, associate professor of the department of sports disciplines and physical education Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: serglazarenko@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6493-8514>

** Associate professor of the department of sport theory and methodology Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: nikchkh@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7368-5202>

*** Graduate student of the department of theory and methods of physical culture Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: Kingdonstason@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2267-3049>

**** Senior lecturer department of sport theory and methodology Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: nata.skachedub@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2249-4203>

to the perseverance of Jan Amos Comenius, physical culture was registered in the curriculum of educational institutions in Europe at that time.

The material of this article is the result of the analysis of scientific and methodological literature, which made it possible to analyze the humanistic principles of the leading scientists of the European states of the 13th – 16th centuries, to establish the reasons for such reflection, to systematize the chronology of the events that state a deep understanding of the role of physical culture in the late Middle Ages.

Keywords: Middle Ages, pedagogy, physical culture, humanism, Christianity, religion

ПРОЛЕГОМЕНИ ПРО ІСТОРІЮ НАУКОВОЇ ДУМКИ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Сергій Лазоренко*

Микола Чхайло**

Станіслав Лазоренко***

Наталья Скачедуб****

Анотація

Навчальний предмет «Історія наукової думки у фізичній культурі», згідно з існуючою в сучасній історичній науці періодизацією, досить детально розкриває загальні етапи та аспекти формування раціонально-рефлексійної бази (методології) у фізичній культурі з точки зору впливу на неї політичних, економічних, соціальних та освітянських чинників. Іншими словами, вимоги до фізичного вишколу були аргументовані панівною релігією, рівнем економічного і соціального розвитку суспільства, національними і культурними традиціями, регіональними особливостями життя та побуту народу чи групи народів, кожного окремо взятого історичного періоду, в нашому випадку – пізнього Середньовіччя. З розвитком фізичної культури, формувалась і наукова думка у цій сфері, яка в рамках глобального процесу формувала гуманістичні підходи загальнолюдської солідарності у освітньому просторі, а разом з тим генерувала активно висловлювати громадянську позицію і найкращі уми педагогіки, напередодні епохи Ренесансу. То ж матеріал даної статті, є результатом аналізу науково-методичної літератури, який дозволив проаналізувати гуманістичні примати провідних науковців європейських держав XIII–XVI століть,

---

* доктор педагогічних наук, доцент кафедри спортивних дисциплін і фізичного виховання Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: serglazarenko@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6493-8514>

** доцент кафедри теорії та методики спорту Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: nikchkh@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7368-5202>

*** аспірант кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: Kingdonstason@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2267-3049>

**** старший викладач кафедри теорії та методики спорту Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: nata.skachedub@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2249-4203>

встановити причини такої рефлексії, систематизувати хронологію подій, які констатують глибоке осмислення ролі фізичної культури педагогами пізнього Середньовіччя.

Ключові слова: Середньовіччя, педагогіка, фізична культура, гуманізм, християнство, релігія

Цитування: Лазоренко, С., Чхайло, М., Лазоренко, С., & Скачедуб, Н. (2023). Пролегомени про історію наукової думки у фізичній культурі пізнього Середньовіччя. *Консенсус*, 1, 119-131.

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/49>

Постановка проблеми. «Історія наукової думки у фізичній культурі» є однією із обов'язкових навчальних дисциплін підготовки докторів філософії спеціальності 017 Фізична культура і спорт. Знання одержані під час вивчення предмету, нададуть можливість майбутнім науковцям засвоїти теоретичні засади методології формування науково-дослідницької діяльності в галузі фізичної культури і спорту з метою отримання наукових знань для подальшої педагогічної діяльності. А також гідно представляти вітчизняну систему вищої освіти на міжнародному та європейському ринках праці. Для цього необхідно сформувати у аспірантів систему теоретичних знань щодо виникнення й розвитку засобів, форм, методів, ідей та теорій фізичної культури, фізичного виховання і спорту; розвивати академічний професіоналізму майбутніх науковців; виховувати морально-етичні та ідейно-патріотичні переконання молодих вчених, причетність їх до світової історичної спадщини та традицій у сфері фізичної культури і спорту. Але зазначена дисципліна, в навчальній програмі докторів філософії, з'явилася відносно недавно, і на даний момент потребує від аспірантів витратити більше часу на пошуки потрібної інформації в різних навчальних напрямках – філософії, педагогіки, культурології, історії тощо. Тому, авторський колектив, **за мету** визначив наступний алгоритм – узагальнення та систематизація інформації за результатами аналізу науково-методичної літератури та інших історичних артефактів щодо систематизації розрізнених відомостей про становлення раціонально-рефлексивної свідомості у фізичній культурі, педагогів-гуманістів пізнього Середньовіччя.

Методи дослідження: для досягнення задекларованої мети авторським колективом були використані загальнологічні методи і прийоми дослідження – аналіз, порівняння і узагальнення історичної інформації та її систематизація відповідно до діалектики розвитку зазначеної проблеми.

Аналіз актуальних досліджень. За відсутності навчального підручника з узагальненою інформацією, яка стосується історії наукової думки у фізичній культурі, молоді науковці вимушені шукати її в науково-методичній літературі інших навчальних дисциплін. Вістки про потрібні знання можна знайти в «Історії фізичної культури» українських науковців – Віталія Вербицького та Ірини Бондаренко¹,

---

¹ Вербицький В., Бондаренко І. Історія фізичної культури та спорту в Україні. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 340 с.

Степана Філя, Олега Худолія, Галини Малки² та ін.; закордонних – Ласло Куна³, Агнежкі Поланецької, Анни Блажковської⁴, Юліана Ярошевського⁵. В «Педагогіці» – Аліни Сбруєвої та Марії Рисіної⁶, Володимира Галузинського⁷, Леніни Задорожної-Княгицької⁸, Миколи Євтуха⁹; «Філософії» – Юрія Бабаєва¹⁰, Леоніда Губерського, Івана Надольного, Володимира Разумного¹¹; «Культурології» – Арона Гуревича¹², Даріуша Скальські¹³, Миколи Собуцького¹⁴. Тож, для оптимізації навчального процесу та допомоги аспірантам, автори даної публікації систематизували інформацію в історичній послідовності пролегомени педагогів-гуманістів пізнього Середньовіччя.

Виклад основного матеріалу. Важливим елементом піднесення культури у XI–XIII ст. було розширення освіченості, вихід її з-під гегемонії теософії православної релігії. Нові економічні відносини, міський уклад життя диктував потребу в освічених людях. У кінці Середньовіччя, збільшується кількість вищих навчальних закладів, шкіл – міських, єпископальних, а також приватних. Поступово виникає диференціація спеціалізації навчальних закладів. Наприклад, в Болоньї були юридичні школи, в Солерно – медичні, визнаним центром філософії вважався Париж.

Якісно новий етап у розвитку системи освіти, пов'язаний з виникненням вищих навчальних закладів. У XII–XIII ст. самозасновуються університети (лат. «універсум» – загальність, сукупність) в Італії, Франції, Німеччині. Оригінальністю педагогічного процесу, орієнтованого на критичне сприйняття філософської

² Філь С.М., Худолій О.М., Малка Г.В. Історія Фізичної Культури. Харків: «ОВС», 2003. 160 с.

³ Kun L. Egyetemes testnevelés sporttörténet. Budapest: C Sport, 1978. P. 118.

⁴ Połaniecka Agnieszka, Błaszowska Anna. Uwarunkowania ewolucji kultury fizycznej na ziemi koszalińskiej po 1945 roku // Історія фізичної культури і спорту народів Європи: зб. тез доп. III Міжнар. наук. конгр. іст. фіз. культ. (10–12 верес. 2019 р.). Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 32.

⁵ Jaroszewski Julian. Wychowanie fizyczne i sport w obozach dla internowanej ludności ukraińskiej na terenie województwa Łódzkiego w latach // Історія фізичної культури і спорту народів Європи: зб. тез доп. III Міжнар. наук. конгр. іст. фіз. культ. (10–12 верес. 2019 р.). Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 54.

⁶ Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах. Суми: СумДПУ, 2000. 208 с.

⁷ Галузинський В.М. Педагогіка: теорія та історія. К.: Вища шк., 1995. 237 с.

⁸ Задорожна-Княгицька Л.В. Історія педагогіки. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 364 с.

⁹ Євтух М.Б. Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні. К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 1996. 70 с.

¹⁰ Бабаєв Ю.В. Основы философии. Ростов-на-Дону: «Феникс», 2004. 544 с.

¹¹ Губерський Л.В., Надольний І.Ф., Андрущенко В.П. Філософія: навч. посіб. К.: Вікар, 2004. 516 с.

¹² Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. М.: Искусство, 1984. 350 с.

¹³ Скальські Даріуш. Історико-культурні передумови становлення й розвитку фізкультурної освіти в Європі в середньовічну добу. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2015. № 4 (26). С. 19–27.

¹⁴ Собуцький М. Мовна ситуація і мовно-культурний простір західноєвропейського середньовіччя. *Мовознавчі студії*. 2014. Випуск 57. С. 93–97.

парадигми, відзначалась організація Паризького університету. Він отримав королівську грамоту 1200 року. До його складу входили викладачі, учні, а також книгопродавці, посильні, аптекарі, навіть шинкарі. Викладачі об'єднувалися в особливі організації – «факультети» (лат. «здатність», тобто здатність викладати який-небудь предмет). У Паризькому університеті їх було чотири: один «молодший», на якому навчали читанню, письму і вивчали «сім вільних мистецтв», та три «старших» – медичний, юридичний і богословський. Викладачі обирали голову факультету – «декана» (лат. – десятник). Учні – «студенти» (лат. «студере» – старанно навчатися) – слухали і записували лекції, брали участь у наукових диспутах. У XV ст. в Європі налічувалось вже 60 університетів. Навчальні заклади середньої освіти – школи, протягом раннього середньовіччя відкривалися тільки при церквах і монастирях. Для яких ченці формували шкільну програму, яка не мінчалась потім віками. До неї входили «сім вільних мистецтв»: три вступні дисципліни – «тривіум» – граматики, риторика (оволодіння ораторським мистецтвом), діалектика (тобто формальна логіка); та чотири дисципліни вищого циклу – «квадріум» – арифметика, геометрія, астрономія, музика. Саме до останньої і входили заняття з фізичної культури.

Одним з перших педагогів, що звернув увагу на фізичне виховання дітей у навчальних закладах як на навчальний предмет, був італійський педагог епохи Відродження Вітторіно да Фельтре (1378–1446 рр.). Він навчав дітей у школі міста Мантуя, заснованої 1425 року, під патронатом знатного італійського роду Гонзага. Спочатку В. де Фельтре навчав тільки дітей цього роду, а згодом і талановитих дітей з бідних сімей. Вітторіно відмовився від тілесних покарань, в освітянській діяльності чергував інтелектуальну роботу з фізичною. На заняттях з фізичного виховання діти займалися фехтуванням, верховою їздою, стрільбою з луку, боротьбою, іграми в м'яч, відточували танцювальну майстерність. Вітторіно да Фельтре залишив після себе не багато письмових робіт, його педагогічне надбання було викладено у трактаті «Будинок ігор» та продовжене його учнями, не менш талановитими педагогами П'єтро Паоло Верджеріо, Маффео Веджо, Гваріно де Верона – засновником Феррарського університету, Ніколо Перотті¹⁵.

Гваріно да Верона (1370 або 1374–1460 рр.) – італійський педагог, поет, перекладач, гуманістичні погляди і педагогічна майстерність якого, випередили свій час. Разом з Вітторіно да Фальтре, вважається родоначальником «гуманістичної педагогіки». Всі свої педагогічні теорії італійські гуманісти прагнули перевірити на практиці. Перші практичні досвіди Гваріно да Верона та Вітторіно да Фельтре, отримали після заснування під Мантуєю школи «Casa Giocosa» («Радісний будинок»). Це був перший навчальний заклад гуманістичною педагогікою, що являв собою яскравий приклад творчого підходу до проблем виховання дітей. Поеднуючи науковий і творчий початок, педагоги-новатори розвивали як логічне, так і художнє

¹⁵ Сбруєва А.А., Рісіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах... С. 42.

мислення, вони орієнтували учнів на земне активне життя з активною позицією. До програми освіти в «Радісному будинку» входили наступні предмети: історія, філософія, граматики, поезика, музика, арифметика, природознавство, медицина, право. Знайомство з усіма сферами знання, вважали вчителі, корисне кожному учню, але поглиблене вивчення тієї або іншої науки повинне передбачати особливу схильність до неї. Фізичне виховання розглядалося як необхідний елемент виховання взагалі. Гваріно да Верона та Вітторіно да Фельтре указували на адекватність фізичного навантаження, з огляду на особливості віку і природної будови тіла, аби не стомлювати надмірно учнів, тому що головне – виховання міцної духом і тілесно здорової людини, а не підготовка атлетів¹⁶.

П'єтро Паоло Верджеріо Старший (1370-1444 рр.) – італійський гуманіст, медик, правознавець, державний діяч, учень Колуччо Салютаті, автор однієї з перших ґрунтовних праць з питань виховання та освіти Ренесансу – «Про шляхетні вдачі та вільні науки», яка вийшла у світ 1402 року. П. Верджеріо, освіту здобув в університеті міста Падуая. Потім переїхав до Флоренції, де продовжив навчання та познайомився з Колуччо Салютаті (один із засновників італійського гуманізму). У 1388-1390 роках П'єтро Верджеріо викладав у Болонському університеті. У 1398 р. вирушив до Флоренції, де мав намір оволодіти грецькою мовою у Мануїла Хрисолора – відомого на той час педагога. Трактат «Про шляхетні вдачі та вільні науки» неодноразово перевидавався і набув популярності в міському середовищі Флоренції. П. Верджеріо відстоював морально-соціальні чесноти освіти: «Жодних гарантованих скарбів, або надійнішого захисту у житті не зможуть батьки підготувати дітям, ніж навчити їх шляхетним мистецтвам та вільним наукам». До останніх, він зараховував не лише традиційні «artes liberales» (сім вільних мистецтв), особливо вирізняючи роль риторики, але й так звані «цивільні науки» – історію та філософію. Мету освіти П'єтро Паоло Верджеріо вбачав у набутті багатофакторних знань, що формують вільний розум та високу моральність, допомагають в життєвих справах. Його ідеал – гармонійно розвинена особистість, що поєднує істину знань, чесноти та фізичну міцність. У методах виховання, за П. Верджеріо, важливі авторитет батьків та вчителя, інтерес самого учня до занять, а не примус чи покарання¹⁷.

Маффео Веджо (1407-1458 рр.) – автор трактату «Про виховання дітей та про їх гідні звички», яка була написана у період між 1445-1448 роками, у дійсності не мав педагогічного фаху, але зробив для освіти досить багато. Здобув освіту в найстаріших університетах Італії – Міланському та Павійському, де вивчав право і діалектику. Знав та любив античну культуру. Був досить успішним поетом, вірші якого читали у Ватикані. У своїй педагогіці звертався до виховання не тільки учнів (тільки хлопчики та юнаки), а їх батьків. Його дидактика полягала у поведінкових рекомендаціях майбутнього громадянина-гуманіста, які пов'язані з моральною поведінкою, з такою,

¹⁶ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttorttenet... P. 117.

¹⁷ Ibid. P.117.

яка орієнтована на зовнішнє схвалення оточуючих, на їхню повагу та любов. Але суспільство за часів М. Веджо було ще класовим, а в рекомендаціях гуманіста це не враховувалось. Спираючись на античні і ранньохристиянські тексти, він говорить про «гідну» поведінку, яка відповідає демонстрації «королівської величі» (метафорично), відмову від поведінки «рабської душі» (в прямому сенсі); з іншого боку, педагог був проти гордовитості та пихи в поведінці, так само як і проти лицемірства. Словом, автор обстоює концепцію поведінки людини не обмеженої класовою свідомістю, а людини вільної і гідної, якою вона бачилася гуманістам. Ця ідея відображена М. Веджо у принципі «нічого занадто» і підтверджуючі її, приводить приклади подібної поведінки учнів, який є правилом «золотої середини»: «Отже, за будь-яким жестом, позою, ходом, способом сидіти і лежати, нарешті, за будь-яким рухом обличчя, очей і рук ми будемо ретельно спостерігати, але найбільш похвальною з усього буде та середина, коли ми не будемо виглядати ні зманіженими та розслабленими, ні суворими та грубими». Науковець, порушує тему ненажерливості, культури поведінки під час обідів і бенкетів і особах, що беруть у них участь, засуджуючи надмірне вживання їжі і пияцтво, які шкодять здоров'ю і тіла, і душі. Як бачимо, Маффео Веджо продовжує традиції Античногрецької доктрини – «калокагатії». Еталон людини майбутнього повинен включати не тільки гуманістичні принципи, а мати фізичний вишкіл, що відповідає зазначеним аспектам. Трактат «Про виховання дітей та про їх гідні звички» перечитував і Еразм Роттердамський, який захоплювався ним і використовував педагогічні інновації М. Веджо у власній практиці¹⁸.

Ніколо Перотті (1429 або 1430–1480 рр.) – італійський вчений гуманіст, педагог, перекладач та засновник латинського напрямку освіти епохи Ренесансу. У 1443 році почав відвідувати школу Вікторіно да Фельтре в місті Мантуї, потім школу Гваріно да Верона у – Феррарі. Закінчив університет в Падуї, викладав у Болонському університеті латину, риторику та поезію. У віці 18 років познайомився з англійським гуманістом Вільямом Греєм, який згодом став єпископом Елі. Перекладав роботи грецьких філософів (Аристотеля, Платона, Плінія) та письменників (байки Федра) на латинську мову. Зрозуміло, що під дією імперативу думок зазначених вчителів, світогляд Ніколо Перотті обрав вектор гуманізму. Як викладач університету, організував власну наукову школу, яку залюбки відвідували студенти. Зневажливо ставився до шкідливих звичок учнів, закликаючи їх до здорового способу життя, критикував черезмірне вживання їжі і алкогольних напоїв, мотивував студентів до фізичних вправ, які позитивно впливають на інтелектуальну діяльність, щодо засвоєння навчального матеріалу¹⁹.

Французький письменник Франсуа Рабле (1494–1553 рр.) у своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель», який вважається пам'яткою французької літератури

¹⁸ Ibid. P. 118.

¹⁹ Грендлер Пол Ф. Университеты итальянского Возрождения, JHU Press, 2002. С. 37.

епохи Відродження, піддає жорсткій критиці середньовічний аскетизм і пропагує гуманістичні ідеали свого часу. Молодий Гаргантюа вдало вправляється з верхової їзди, вправно володіє списом, займається гімнастичними вправами з гантелями тощо. Автор порівнює свого героя з грецьким атлетом Мілоном Кротонським, який вісім раз отримував оливковий вінок Олімпійського чемпіона в Античні часи. Не маючи глибоких знань з фізіології людини, Ф. Рабле вбачає позитивні результати від змін розумового і фізичного навантаження²⁰.

Іспанець за походженням, лікар, філософ і педагог, гуманіст, який заклав фундамент сучасного психоаналізу Хуан Луїс Вівес (1492-1540 рр.) жив і працював в Лондоні. Почав здобувати освіту у Валенсійському університеті, через переслідування Інквізиції, переїздить до Парижу де і здобуває фах лікаря. Після закінчення Університету Сорбони, дістається столиці Англії. Оселившись в Лондоні, був призначений кардиналом Вослі лектором коледжу Корпус-Крісті та Канцлером короля Англії Генріха VIII. Саме тоді, коли англійська знать була покровителем Хуана Луїса Вівеса, він зміг повністю присвятити себе своїм дослідженням ідей гуманізму. Мислитель і педагог, Епохи Відродження, у своїх наукових працях щодо вихованню дітей («Про викладання навчальних дисциплін») проповідував відмову від тілесних покарань, доброзичливе ставлення до учнів, індивідуальний підхід до кожної дитини. Головним приматом педагогіки Х. Вівеса була концепція всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Мета виховання – створення умов для розвитку її кращих задатків. Людина – вінець світобудови, Бог створив її досконалою, однак силою обставин ця досконалість утрачається, добра у своїй основі природа людини псується. Тому й потрібне виховання, бо воно здатне, на думку Хуана Вівеса, викоринити або зменшити негативні пристрасті, розвинути позитивні природні орієнтири. Х. Вівес вважав, що окрім часу на навчання учні повинні мати і час на заняття фізичними вправами, які зміцнюють їх здоров'я і підвищують розумову активність²¹.

Відомий італійський гуманіст, професор медицини університетів Падуї, Болоньї і Пізи Ієронім Меркуріаліс (1530-1606 рр.) вивчав історію давньогрецької агоністики (грец. «агон» – змагання) і видав шеститомну роботу «Мистецтво гімнастики». Перші три томи були присвячені історії античної гімнастики, а в трьох останніх описаний ефект фізичних вправ з точки зору медичних знань. У вступі автор пише «...більше всього помиляється той, хто стверджує, що фізичні вправи не сприяють підтримці здоров'я...». Слід відзначити неабиякий вклад І. Меркуріаліса у відродження давньогрецької гімнастики і поєднанні її елементів з середньовічними медичними знаннями. Автор виділяє три види гімнастики – військову (необхідну під час військових походів), атлетичну (шкідливу для здоров'я) і істинну (лікувальну)²².

²⁰ Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах... С. 42.

²¹ Ibidem.

²² Губерський Л.В., Надольний І.Ф., Андрущенко В.П. Філософія... С. 49.

Німецький лікар, ботанік, прихильник гуманістичних поглядів у педагогіці Іохім Камерарій Молодший (Камераріус) – (лат. Joachim Camerarius Junior, нелатинізована форма німецького прізвища Каммермайстер 1534–1598 рр.) в своїй роботі «Діалог про гімнасії» з медичної точки зору, першим окреслив позитивні звершення від занять фізичною культурою та заповнив основи фізичного виховання як навчальної дисципліни у школах тогочасної Німеччини. Систематизував та описав чисельні ігри та фізичні вправи для приміщень навчального закладу і для використання на свіжому повітрі²³.

Англійський гуманіст Роджер Ешем (1515–1568 рр.) в книзі «Шкільний вчитель» (1570 р.) наполягає на включенні фізичного виховання у навчальну програму англійських шкіл. На думку Р. Ешема фізичний вишкіл повинен включати елементи верхової їзди, боротьби, бігу, танців, тощо. Будучи палким прихильником фізичного виховання джентльменів, Р. Ешем категорично засуджував спортивні ігри як «негідні та недостойні види спорту». Така нелюбов стає загалом зрозумілою, коли в їхньому переліку, окрім ігор в м'яч, ми зустрічаємо «кості» та інші азартні ігри, пов'язані з грошовим шахрайством. Такий осуд, завжди здавався підозрілим дослідникам його педагогічної спадщини, вони указували на те, а чи не був Роджер сам азартним гравцем. Як свідчить листування англійця з товаришами, виступаючи проти азартних ігор, сам Р. Ешем був якраз людиною азартною. Багато дослідників вказували на його пристрасть до півнячих боїв. Навіть намір, написати трактат з цього приводу не став у нагоді, саме в цьому і вбачали, дослідники його біографії, джерело постійної бідності, на яку він нарікав. Пам'ять про Роджера Ешема дбайливо зберігають в Англії клуби та об'єднання спортсменів–лучників і мисливців. У своєму ранньому трактаті «Стрілок з лука», який вийшов в світ 1545 року, гуманіст описує справжню велич, граційність і красу цього виду спорту. Вдячні послідовники та любителі цього заняття досі називають ім'ям Роджера Ешема свої клуби, обладунки для зберігання стрілецького спорядження тощо. У клубах встановлюють погруддя педагога, на жаль, не ідентичні, оскільки справжнього портрету науковця не збереглося, існують лише окремі замальовки олівцем, за якими відтворюють вигляд Роджера Ешема²⁴.

Французький філософ–гуманіст Мішель де Монтень (1533–1595 рр.) в книзі «Досліди» пропонує для зміцнення здоров'я учнів використовувати фізичні вправи. М. Монтень вважав що ігри для дітей є серйозним заняттям і тому автор пропонує ставитись до ігрової діяльності, як до практики, котра спрямована на зміцнення здоров'я учнів та поліпшує розумову роботу²⁵.

Одним з практиків, який розробив практичний курс фізичного виховання для шкіл Англії, був директор лондонської торгівельної школи Річард Малкастер (1530–

²³ Kun L. Egyetemes testnevelés sporttörténet... P. 118.

²⁴ Ascham R. The Scholemaster / Ed. by E. Arber. London, 1923. P. 27.

²⁵ Сбруева А.А., Рісіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах... С. 42.

1611 рр.), людина яку називали творцем «уроку» і «футболу». Свій великий практичний досвід наставник учнівської молоді виклав у роботі «Дослідження всіх обставин, обов'язкових в ділі навчання дітей, чи йде мова про виховання духу чи тіла». Річард Малкастер відзначав важливість занять фізичними вправами для покращення системи кровообігу, харчової системи, покращення емоційного стану, зміцнення м'язів тіла тощо. Для цього він рекомендував займатися бігом, робити піші прогулянки на певні відстані, плавання, фехтування, верхову їзду, стрільбу з луку, танці та співи²⁶.

Томмазо Кампанелла (1568–1639 рр.) – італійський філософ, теолог і поет, один з найбільш яскравих представників раннього утопічного соціалізму. З юності, прагнучи до науки, він у віці 15 років вступив в чернечий орден домініканців і присвятив себе вивченню філософії і богослов'я. У соціально-політичних переконаннях Т. Кампанелли центральне місце займає ідея створення єдиної світової держави, що повинна було привести до усунення усіх конфліктів між людьми і встановлення миру і щастя на землі. Впродовж 27 років Т. Кампанелла був заточений у в'язниці за участь у змові проти іспанського панування. Перебуваючи в заточенні, Т. Кампанелла написав твір «Місто Сонця», у якому зображував ідеальну державу, де немає приватної власності, де усі однаково працюють, мають можливість вивчати науки і мистецтва. Значне місце в книзі займає опис виховання дітей в місті «Сонця». На думку Кампанелли, воно має бути організоване так, щоб у дітей була можливість розвивати як фізичні, так і розумові здібності. Т. Кампанелла вказував, що розумове утворення повинно поєднуватися з фізичним і моральним вихованням, за участю дітей в праці, з навчанням різним професіям. Слід підкреслити, що початкове навчання учнів в місті «Сонця» засноване на наочності, яку Т. Кампанелла цінував дуже високо. Діти одержують елементарні знання про усі речі і явища під час прогулянок, розглядаючи намальовані на стінах міста картини, на яких зображені геометричні фігури, тварини, рослини, знаряддя праці тощо. Т. Кампанелла мріяв про те, щоб чоловіки і жінки були рівноправні, звільнені від важкої фізичної праці, діти з двох років займалися фізичними вправами, він описав фізичні вправи і рекомендував правила моральної гігієни і здорового режиму «соляріям» – жителям міста «Сонця»²⁷.

Цінним внеском, у розвиток гуманістичних ідей фізичного виховання пізнього Середньовіччя, була діяльність видатного слов'янського педагога з Чехії, мислителя – Яна Амоса Коменського (1592–1670 рр.). Після закінчення латинської школи і університету в Німеччині був проповідником, а потім і головою своєї релігійної громади. Займався педагогічною діяльністю в різних країнах Європи, писав підручники. Завдяки останнім, Я. Коменський став відомим ще за життя, по ним вчилися у Європі і в усьому світі. Він був засновником педагогіки «Нового часу». У

²⁶ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttorttenet... P. 120.

²⁷ Губерський Л.В., Надольний І.Ф., Андрущенко В.П. Філософія... С. 55.

його теоретичних працях з питань навчання і виховання дітей («Материнська школа», «Велика дидактика», «Новітній метод мов», та ін.) розглянуті усі найважливіші педагогічні проблеми свого часу. Відмінною рисою педагогічних переконань Яна Амоса Коменського було те, що він розглядав виховання в якості однієї з найважливіших передумов встановлення справедливих і дружніх стосунків між людьми і народами. Я. Коменський, на основі наукових відкриттів, прийшов до розуміння необхідності розвитку фізичного виховання. У його роботі «Велика дидактика» розглядалися питання виховання дітей дошкільного віку і підготовки підростаючого покоління, визнавалося те, що правильно обрані і дозовані фізичні рухи не лише допомагають збереженню здоров'я, а і сприяють подоланню втоми, пов'язаної з шкільними заняттями. Через введення в школах розкладу уроків, Ян Амос Коменський запропонував, зробити тривалішими перерви і частину пообіднього часу використовувати для занять фізичними вправами, тренувань і виховної роботи. Велику увагу приділяв формуванню системи фізичних вправ. Серед рухливих ігор виділяв корисні, які доповнював військовою підготовкою – бігом, стрибками, боротьбою, плаванням і попаданням списа в кільце. На основі висунених педагогом ідей, в учбових закладах впроваджувалася система гуманістичних цінностей, етика фізичного виховання, яка в зміненому вигляді, з другої половини ХІХ ст. вплинула на розробку норм проведення спортивних змагань, з метою досягнення високих результатів²⁸.

Еразм Роттердамський (1466 або 1467–1536 рр.) – голландський вчений-гуманіст, богослов, письменник, філософ, перекладач, критик середньовічної схоластики, у роботі «Громадянство звичаїв дитячих» в пункті 150, рекомендує до загально розвиваючих фізичних вправ, для учнів середніх навчальних закладів, додавати ігри з м'ячем не тільки в школах, а і вдома. Еразм Роттердамський творив в самих різних областях: від теології до педагогіки. У педагогіці і філософії він виступає як християнський гуманіст. Основні ідеї, на яких побудована педагогіка Еразма: «Людьми не народжуються, але робляться шляхом виховання»; «Людину робить розум»; «Людина має вільну волю, і тільки тому можлива його моральна і юридична відповідальність; деструктивна критика будь-якого насильства і воєн» Різко виступив проти жорстоких методів середньовічної освіти, які називав «камерою для катувань», де «нічого не почуєш крім шуму різок і палиць, криків болю і ридань та шаленої лайки. Що інше може винести дитина звідси, крім ненависті до науки». Указував на актуальність фізичного вишколу учнів: «Треба пам'ятати і про фізичний розвиток дитини, піклуватися про правильний режим, помірне харчування, про спеціальні заняття і ігри, але все повинно бути в міру, без надмірностей». Вчити треба граючи, метр педагогіки пропонує різноманітні ігри для навчання читанню,

---

²⁸ Kun L. Egyetemes testneveléses sporttorttenet... P. 121.

письму, математиці, історії та попереджає, щоб інтелектуальні ігри не були надто складними²⁹.

З наукових досліджень, що зробили великий вплив на розвиток фізичної культури, важливими були роботи по анатомії і біомеханіці Леонардо да Вінчі (1452–1519 рр.)³⁰, по анатомії – Андреа Везалія (1514–1564 рр.)³¹ і фізіології – Вільяма Гарвея (1578–1657 рр.)³². Їх праці стали фундаментом для розвитку наукових основ фізичного виховання в педагогіці Нового часу.

Висновки. Для епохи Відродження характерним є виникнення й поширення спортивно-ігрових (Англія) та гімнастичних (Німеччина, Швеція, Франція, Чехія, Данія тощо) систем фізичного виховання, які мали в різних європейських країнах багато спільного, проте кожна з них відтворювала економічні, військові, культурні особливості тих країн, у яких вони були представлені. Відрізнялося також і застосування методологічні аспекти організації і форм проведення занять. Ці системи були модернізовані і пристосовані до нових умов кінця XIX – початку XX ст.

Загалом, характеризуючи вплив середньовічної методологічної основи фізичного виховання на сучасні концепції фізкультурної освіти, можна дійти таких висновків:

– видатними педагогами і мислителями у багатьох країнах світу навчальний предмет «фізична культура» знайшов прописку у освітній програмі поряд з філософією, риторикою, медициною, правом, поезією тощо, були розроблені теоретико-методологічні засади викладання фізичної культури, визначені методи та засоби її реалізації;

– елементи руху набули своєрідних стилізованих форм, які, вивільнившись від елементів ритуального характеру, створили фундамент для розвитку сучасної європейської фізичної культури і спорту;

– в епоху Ренесансу було створено умови для впровадження у навчальний процес вищих і середніх навчальних закладів предмету «фізична культура»;

– більшість гімнастичних систем позбулися прикладного змісту, орієнтованого на підготовку військових кадрів;

– головні ідеї епохи реформації сприяли гуманізації фізичної культури, проте вони не зазнали системної реалізації в освіті молодого покоління;

– фізична культура та спорт почали змінювати статус обмеженості територіальними рамками окремої держави, завдяки комунікації між провідними умами того часу, вона набуває загальноєвропейського характеру.

REFERENCES

Ascham, R. (1923). *The Scholemaster*. London [in English].

Babaev, Yu. (2004). *Osnovy fylosofii*. Rostov-na-Donu: «Fenyks» [in Russian].

²⁹ Сбруєва А.А., Рисіна М.Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах... С. 42.

³⁰ Гуревич А.Я. Категорії середньовічної культури... С. 67.

³¹ Рассел Б. Жизнь в Средневековье. М.: Политизат, 1987. С. 148.

³² Рюа Жюст Жан. История рыцарства. С-Пб.: Печатня Леонида Демиса, 1858. 96 с.

- Fil, S., Khudolii, O. & Malka, H. (2003). *Istoriia Fizychnoi kultury*. Kharkiv: «OVS» [in Ukrainian].
- Gurevych, A. (1984). *Kategorii srednevekovoi kultury*. Moskva: Iskusstvo [in Russian].
- Haluzynskiy, V. (1995). *Pedahohika: teoriia ta istoriia*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Hrendler, P. (2002). *Universitety italianskoho Vozrozhdeniya*. JHU Press [in Russian].
- Huberskyi, L.V., Nadolnyi, I.F. & Andrushchenko, V.P. (2004). *Filosofiiia*. Kyiv: Vikar [in Ukrainian].
- Jaroszewski, J. (2019). Wychowanie fizyczne i sport w obozach dla internowanej ludności ukraińskiej na terenie województwa Łódzkiego w latach. In: *Istoriya fizychnoyi kultury i sportu narodiv Yevropy: zb. tez dop. III Mizhnar. nauk. konhr. ist. fiz. kult. (10–12 veres. 2019 r.)*. Lutsk: Skhidnoyevrop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky. P. 54 [in Poland].
- Kosyak, V.A. (2018). *Ocherki filosofii sporta* [Essays on the philosophy of sport]. Sumy: FLP Tsyoma S.P. [in Russian].
- Kun, L. (1978). *Egyetemes testneveleses sporttorttenet*. Budapest: C Sport [in Hungary].
- Rassel, B. (1987). *Zhlyzn v Srednevekovie*. Moskva: Politizdat [in Russian].
- Rua Zhiust Zhan (1958). *Istoriya rytsarstva*. SPb.: Pechatnia Leonida Demysa [in Russian].
- Połaniecka, A. & Błaszowska, A. (2019). Uwarunkowania ewolucji kultury fizycznej na ziemi koszalińskiej po 1945 roku. In: *Istoriya fizychnoyi kultury i sportu narodiv Yevropy: zb. tez dop. III Mizhnar. nauk. konhr. ist. fiz. kult. (10–12 veres. 2019 r.)*. Lutsk: Skhidnoyevrop. nats. un-t im. Lesi Ukrayinky. P. 32. [in Poland].
- Sbruieva, A.A. & Rysina, M.Yu. (2000). *Istoriia pedahohiki u skhemakh, kartakh, diahramakh* [History of pedagogy in schemes, maps, diagrams]. Sumy: Sumy SPU [in Ukrainian].
- Skalski Dariush (2015). Istoryko-kulturni peredumovy stanovlennia y rozvytku fizkulturnoi osvity v Yevropi v serednovichnu dobu. *Porivnialno-pedahohichni studii*, 4 (26), 19–27 [in Ukrainian].
- Sobutskiy, M. (2014). Movna sytuatsiia i movno-kulturnyi prostir zakhidnoieuropeiskoho serednovichchia. *Movoznavchi studii*, 57, 93–97 [in Ukrainian].
- Verbytskyi, V. & Bondarenko, I. (2014). *Istoriia fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini*. Mykolaiv. Vydvo ChDU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
- Yevtukh, M. (1996). *Rozvytok osvity i pedahohichnoi dumky v Ukraini*. Kyiv: Kyivskiy un-t im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Zadorozhna-Kniahytska, L. (2020). *Istoriia pedahohiky*. Kherson: OLDI-PLUS [in Ukrainian].